

Usul İslam Araştırmaları

ISSN 1305-2632 | e-ISSN 2147-8279

Nisan/April 2022, 37 (37): 171-195

Tazmin Yüklümlülüğü Üstlenilmeyen Şeyden Kâr Elde Edilmesi

Making Profit from A Thing for Which No Indemnification Is Taken Upon

Ahmet Numan Ünver

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim
Dalı

aunver@sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1623-9211

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Arařtırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14 Eylül/September 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Mayıs/May 2022

Yayın Tarihi/Published: 20 Mayıs/May 2022

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Nisan/April

Cilt/Volume: 37

Sayı/Issue: 37

Sayfa/Pages: 171-195

Cite as/Atıf: Ünver, Ahmet Numan. “Tazmin Yüklümlülüğü Üstlenilmeyen Şeyden Kâr Elde Edilmesi [Making Profit from A Thing for Which No Indemnification Is Taken Upon]”. Usul İslam Araştırmaları-Usul Islamic Studies 37/37 (Nisan 2022): 171-195.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi/İstanbul Sabahattin Zaim University.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Numan Ünver).

Tazmin Yükümlülüğü Üstlenilmeyen Şeyden Kâr Elde Edilmesi

Öz

Ticaretin insan hayatındaki yeri ve önemi büyüktür. İslam dini, bu önemli alanda mükelleflerin uyması gereken bazı temel kurallar getirmiştir. Bunlardan bir tanesi de, elde edilecek kârın meşru bir sebebe dayanmasının zorunluluğudur. Fukahâ, helâl kârın ancak mal/mülkiyet, amel veya tazmin yükümlülüğünden (damân) birisi sayesinde elde edilebileceğini ifade etmektedir. Buna ilave olarak naslarda tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen şeyden kâr elde edilmesi yasaklanmıştır. Söz konusu yasağın fukahâ tarafından mâlî muâmelelerde sürekli gündemde tutulmuştur. Bu çalışmada ticarî ilişkilerin temel meselelerinden birini teşkil etmesi sebebiyle dâman kavramı üzerinde durularak daman-kâr ilişkisi incelenecektir. İlk olarak damân ile neyin kastedildiği ve damânın hangi durumlarda ortaya çıkacağı üzerinde durulacaktır. Ardından söz konusu yasağın yer aldığı deliller incelenecek ve fukahânın daman-kâr ilişkisini ne şekilde ele aldıkları çeşitli örnekler ile ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada kârın sebepleri olarak zikredilen mal-amel-daman üçlüsü arasındaki ilişki üzerinde özellikle durularak bunlar ile helâl kâr arasındaki ilişki netleştirilmeye çalışılacaktır. Son olarak ilgili yasağın istisnası olarak değerlendirilebilecek örneklere yer verilecek ve konunun genel değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Ticaret, Tazmin Yükümlülüğü, Kâr.

Making Profit from A Thing for Which No Indemnification Is Taken Upon

Abstract

Trade occupies an important place in human life. Islam has brought a set of rules that each and every legally responsible person needs to abide by. One of such rules is that the profit that one makes has to come from a licit cause. Scholars of Islamic law state that licit profit can only be made through asset/ownership, labor, or indemnification (*damān*). In addition, it is prohibited for a person to make profit from things for which he/she take upon themselves its compensation, as stated in certain legal texts. This study deals with the concept of *damān*, which constitutes an important aspect of commercial relations, and examines the relationship between indemnification and profit. First, it discusses what is meant by the word *damān* and under which circumstances *damān* emerges. Then, it studies the legal indicators which assert the prohibition, and it will seek to reveal how scholars deal with the relationship between *damān* and profit. At this point, a special attention will be given to the relationship between asset-labor-indemnification, thus clarifying their relation to licit profit. Finally, the study provides certain examples that can be considered as exceptions to the prohibition, and it ends with an overview of the matter.

Keywords: Islamic Law, Commerce, Indemnification, Profit.

مسألة ربح ما لم يضمن

الملخص

للتجارة دور كبير وأهمية عظيمة في حياة الإنسان. فالإسلام أقام في هذا المجال المهتم بعض القواعد الأساسية التي يجب أن يتمسك بها المكلفون. ومنها أن يستند الربح إلى سبب مشروع مقبول. ويقول الفقهاء إن الربح لا يكون حلالاً إلا أن يكون مستنداً إلى ملك أو عمل أو ضمان. ومع ذلك فإن في النصوص الشرعية نهي عن ربح ما لم يضمن. والفقهاء يطبقون هذا النهي على المعاملات المالية كلها. وأنا أدرس في هذا المقال مسألة الضمان وعلاقته بالربح الحلال لكون المسألة من أهم المسائل التجارية. أولاً، أبحث عن ماهية الضمان وما يقصد به، ومتى يصدر. ثم أذكر الأدلة الشرعية الأساسية المشتملة على هذا النهي. وبعد ذلك أبين بالأمثلة المختلفة كيفية آراء الفقهاء حول علاقة الضمان والربح الحلال. وهنا، أدقق خاصة أسباب الربح: الملك، والعمل والضمان؛ ما هو العلاقة بين هؤلاء وبين الربح، هل هذه الثلاثة أسباب محض أم لها أوصاف أخرى؟ وأخيراً أذكر أمثلة مستثنيات نهي ربح ما لم يضمن، ثم أقيم بالتقييم العام للموضوع.

الكلمات المفتاحية: الفقه الإسلامي، التجارة، الضمان، الربح.

Giriş

Ticarî muamelede bulunmanın en temel gayesi, yapılan ticaretten gelir elde etmektir. İslam hukukunda helal kazancın nasıl elde edileceği, bunun şartları ve yöntemlerine büyük önem verilmiştir. Adaletin sağlanması, malın korunması, tarafların nizaâ düşmeyecek şekilde yapılan işlemlerden razı olmaları, haksız ve risksiz kazanca izin verilmemesi gibi genel ilkeler helal kazanç için önemli prensiplerendir.

Türkçedeki kazanç kavramı, İslam hukukunda ribh, kesb, nemâ, nitâc, galle, âid ve fâide gibi farklı kelimeler ile ifade edilmektedir.¹ Her biri bir maldan veya fiilden çeşitli şekillerde elde edilen artışı, kazancı ya da geliri ifade eden bu kelimeler içerisinden “rihb” üzerinde duracağız. Türkçede “kâr” kelimesiyle ifade edilen ribh, ticaret ile meydana gelen artışı ve kazancı ifade etmektedir.² Bununla birlikte fukahânın kullanımında ticaret neticesinde elde edilen her kazanca “rihb” denilmemektedir. Kazanca “rihb” denilebilmesi için sermaye ve elde edilen kazancın aynı cinsten olması gerekli görülmektedir.³ Zira kâr, sermayede meydana gelen artıştır.⁴

Klasik kaynaklarda helal kâr (rihb) istihkakının hangi yollarla olacağı üzerinde durularak bunun temelde üç sebebe dayandığı sonucuna varılmıştır: Mal, amel ve damân.⁵ Bir malın ürün/yavru vermesi durumlarında olduğu gibi kendiliğinden oluşan ya da malın işletilmesi yoluyla elde edilen kâr, mala dayalı kârdır. Mudârebe akdinde mudâribin kâr istihkakının sebebi ise emektir. Bir zanaatkarın bir bedel karşılığında yapmayı üstlendiği işi daha düşük bir bedele

¹ Bu kavramlar arasındaki mukayeseler için bk. Cemal Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 67-72.

² Halil b. Ahmed Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Sâmerrâi (Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 3/217; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 2/442; Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/474; Ayrıca bk. Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, 65-66.

³ Abdullah b. Mahmud Mevsîlî, *el-lhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 3/17; Abdurrahman b. Muhammed Şeyhizâde, *Mecme'u'l-enhur* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/727.

⁴ Ebû Bekir b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 6/62.

⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 6/62; Ali b. Ebû Bekir Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talal Yusuf (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/12; Muhammed Emin b. Ömer İbn 'Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed - Ali Mu'avviğ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 5/646.

başkasına yaptırması durumunda iki bedel arasındaki farka hak sahibi olmasının sebebi ise damândır.⁶

Kâr istihkakının sebebi olarak zikredilen mal ve amel hususunda bir işkal bulunmazken; sorumluluk üstlenme, kefil olma, tazmin yükümlülüğü gibi anlamlara gelen⁷ damânın ne olduğu ve kâr istihkakına nasıl bir etkisi olduğu konusu beraberinde soru işaretlerini barındırmaktadır Zira damânın mal ve amel gibi müstakil bir kâr istihkak sebebi olduğu kabul edildiğinde, herhangi bir sermayeye veya emeğe dayanmayan, yalnızca kimi sorumlulukların ve risklerin üstlenildiği işlemlerde de kişi helâl kâra hak kazanacaktır. Oysa çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği üzere fukahânın konuyla ilgili vermiş olduğu örneklere bakıldığında mahza “sorumluluğun” üstlenilmesi karşılığında kâr istihkakından bahsedilemeyeceği söylenebilir. Söz gelimi şans oyunlarında ne doğrudan sermayeye ne de emeğe dayalı bir sorumluluk bulunur. Buradaki salt risk üstlenilmesi, meşru bir kâr istihkak sebebi görülmemiştir. Dolayısıyla kaynaklarda müstakil kâr istihkak sebebi izlenimi verecek şekilde zikredilen damânın mahiyetinin tespiti önem arz etmektedir.

İslam hukukunda bir hukuki işlem neticesinde kâra hak kazanılabilmesi için, o malla ilgili risklerin de üstlenilmiş olması şart koşulmuştur. Nitekim ribâ ile alışveriş arasındaki en önemli fark, hasar sorumluluğunun/damânın ribâda bulunmayışı alışverişte ise bulunmasıdır.⁸ Burada *damân* kavramının ne ifade ettiği önemlidir. Nitekim damân lafzının fukahâ tarafından farklı tarifleri yapılmıştır. Mesela damânın kefalet, mali yükümlülük, bedene veya mala verilen zararların karşılanması gibi pek çok tarifi yapılmıştır.⁹ Ancak konumuzla bağlantılı olarak damân ile doğrudan kastedilen, malın başına gelebilecek helak ve kusurların sorumluluğunun üstlenilmesidir.¹⁰

⁶ Kâsânî, *Bedâi' u 'ş-şanâi'*, 6/62.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/257.

⁸ Mehmet Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 63.

⁹ Hamza Aktan, “Damân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Haziran 2021); Ayrıca bk. Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi*, 60-62.

¹⁰ Müsâid b. Abdullah b. Hamed el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yuğmen* (Riyad: Darü'l-Meyman, 1432), 43. Türkçe'de sorumluluk, risk, tazmin yükümlülüğü vb. şekillerde ifade edilebilecek olan damân kavramı, Arapça'da da benzer manalara gelebilecek olan muhâtara, garar, iltizam gibi terimlerle ifade edilir. Bu terimler arasındaki farklar için ayrıntılı bilgi için bk. el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yuğmen*, 46-48; Onur, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi*, 38-64.

Günümüz ticari ilişkilerinde, işlemlerin helalliği noktasında karşılaşılan sorunların kilit noktalarından birini oluşturan damân-kâr ilişkisini ele alacağımız bu çalışmada öncelikle damân sorumluluğunun kaynaklarından bahsedilecektir. Ardından kârın helalliği için kendisinden kâr elde edilen şeyin tazmin yükümlülüğünün şart olmasını gerektiren şerî delillerden bahsedilecektir. Sonrasında bu meselenin fukahâ tarafından ne şekilde açıklandığı ve meselelere nasıl tatbik edildiği üzerinde durularak damân-kâr ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Sorumluluğu üstlenilmeyen bir işlemde kâr elde edilmesi meselesi, klasik dönem fıkıh eserlerinde kendisine atfedilen öneme binaen modern dönemde de çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Müsâid el-Hakîl'in *Ribhu mâ lem yuğmen* adlı eserinde ve Adnan Uveyda'nın doktora tezi olarak hazırladığı ve sonrasında yayınlanan *Nazariyyetü'l-muĥâtara fi'l-iĥtişâdi'l-islâmî*¹¹ başlıklı çalışmasında mesele teorik ve pratik açıdan ayrıntılı olarak ele almıştır. Temel Kacıır'ın *İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü*¹² başlıklı makalesinde ise konu katılım bankacılığı uygulamaları ile sınırlandırılmıştır. Mehmet Onur da *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler* başlıklı doktora çalışmasında risk kavramını ele alırken bunun damân ve garar gibi yakın içerikli kavramlarla mukayesesini yaparak konuyu ele almıştır. Cemal Kalkan ise Mudârebe Sözleşmesinde Kâr başlıklı doktora çalışmasında kârın istihkak sebeplerine değinmiştir. Bizim çalışmamızda damânın ve helal kârın sebeplerine dair taksimlerde yukarıda zikri geçen eserlerden farklı yaklaşımlar sergilenerek helal kâr iktisabı ile kâr arasındaki ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yerinde zikredileceği üzere modern çalışmalarda damân helal kazancın bir sebebi değil bir şartı olarak tasavvur edilirken bu çalışmada damânın çok yönlü bir karaktere sahip olduğu üzerinde durulacaktır. Ayrıca çalışmanın kapsamını açacağı için güncel ticari ilişkilerdeki yansımalarına yer verilmeyecektir.

¹¹ Adnan Abdullah Muhammed Uveyza, *Nazariyyetü'l-muĥâtara fi'l-iĥtişâdi'l-islâmî* (Herndon: el-Ma'hedül Âlemî li'l-fikri'l-islâmî, 2010).

¹² Temel Kacıır, "İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 139-152.

1. Damân Sorumluluğunun Kaynakları

Borçlar hukuku açısından bir malın tazmin yükümlülüğünün hangi durumlarda üstlenileceği hususu konumuz için önem arz eder. Bu konuda damânın hangi anlamda kullanıldığına bağlı olarak farklı durumlardan bahsedilmiştir.¹³ Ancak bizim çalışmamızda esas aldığımız “malın helak ve kusur sorumluluğunun üstlenilmesi” şeklindeki kullanımıyla damânın temel kaynağının esasında malın mülkiyetine sahip olma ve malı fiilî hâkimiyetinde/yedinde bulundurma olduğu söylenebilir.

Bir mal üzerindeki fiilî hâkimiyet genel itibariyle üç türlü olup bunlar yedü'l-milk, yedü'l-emâne ve yedü'd-damândır. Yedü'l-milk, kişinin kendisine ait olan bir mal üzerinde fiili hâkimiyetini sürdürmesini ifade eder. Malın mülkiyet olarak değil de yalnızca hukukî bir izne dayalı olarak elde bulundurulması durumunda yedü'l-emâne meydana gelirken böyle bir izin bulunmadığında mal üzerinde fiili hâkimiyet kurulması durumunda ise yedü'd-damândan söz edilir.¹⁴

Bir malın mülkiyetine sahip olmak, kişiye o mal üzerindeki en kuvvetli yetkileri verir ve kişinin malını kullanmasını, ondan faydalanmasını ve üzerinde tasarruf edebilmesini mümkün kılar.¹⁵ Dolayısıyla kişi kendi fiili hâkimiyetinde bulundurduğu malı üzerindeki tüm riskleri üstlenmiş sayılır ve herhangi bir haksız fiil bulunmaksızın bu malın başına gelebilecek tam veya eksik zararlardan da kendisi sorumlu olur. Kişinin bu damân yükümlülüğü, ona malından istifade etme ve gelirlerine sahip olma hakkını tanıyan en önemli unsur olarak görülür. Nitekim “Külfet nimete ve nimet külfete göredir”¹⁶ ve “Mazarrât menfaat mukâbelesindedir”¹⁷ şeklindeki küllî kaideler de bu manayı ifade etmektedir.

Kişinin kendi mülkiyetinde olmasına rağmen fiili hâkimiyeti altında olmayan malların tazmin sorumluluğu ise duruma göre farklılık göstermektedir. Yedü'l-milk dışındaki hiyâzet türlerinde kişi akde veya akit dışı bir tasarrufa

¹³ Aktan, “Damân”; el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yuğmen*, 97; Kacır, “İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)”, 143-144.

¹⁴ Ahmet Akman, *İslam Hukukunda Akdi Mesûliyetten Doğan Tazminat* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 197, 199; Şevket Topal, “Zilyedlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Haziran 2021).

¹⁵ Kâsânî, *Bedâi' u' ş-şanâi'*, 6/263-264.

¹⁶ Mecelle 88.

¹⁷ Mecelle 87.

istinaden başkasına ait bir malı elinde bulundurabilir. Akde bağlı olarak malın elde bulundurulması durumunda, söz konusu akdin damân açısından hangi kısımda değerlendirildiği önem kazanır. Nitekim akitler damân, emanet ve çift vasıflı akitler şeklinde üçlü bir taksime tabi tutulurlar. Başkasına ait bir malı karz gibi bir damân akdine dayalı olarak elinde bulunduran kişi bu malın tazmin yükümlülüğünü üstlendiği için mala gelebilecek her türlü zarar, malı elinde bulunduran kişiyi bağlar, karz verenin bir sorumluluğu olmaz. Vedîa, âriyet, şirket gibi emanet akitlerine istinaden malı elinde bulunduran kişi ise herhangi bir teaddî veya kusuru bulunmadıkça malın tazmin yükümlülüğünü üstlenmez; damân yükümlülüğü mal sahibinde olduğu için malın başına gelebilecek zararlar da mal sahibini bağlar. İcâre gibi çift vasıflı akitlerde ise malı üzerinde fiilî hakimiyeti bulunmayan mal sahibinin tazmin yükümlülüğü kısmi olarak vardır. Kiralanan malın aynı/rakabesi kiracının elinde emanet hükmünde olup damânı mal sahibine aittir. Malın menfaatleri ise kiracı için damân hükümlerine tabidir¹⁸ ve kiracı malın menfaatlerini bizzat kullanmasa da bu sürelerin kirasını ödemek zorundadır.¹⁹

Akit dışı bir sebeple malın elde bulundurulmasına örnek olarak da gasb ve akdin gerçekleşip kabzın gerçekleşmemiş olması gibi durumlar zikredilebilir. Bu durumlarda mal, gâsıbın ve satıcının elinde damân hükümlerine tabidir; mala herhangi bir zarar gelmesi durumunda bundan malı hiyâzetinde bulunduran kişi sorumlu olur.²⁰

Sermaye sahibinin mudâribe sermayede meydana gelebilecek zararların tazmin yükümlülüğünü şart koşması durumunda olduğu gibi, hukuken yedü'l-emâne olan bir kişiye damânın şart koşulması, akdin muktezasına aykırı bir şart olduğu için söz konusu akdi ifsat eder. Şart koşmak bir damân kaynağı olarak görülmemiştir.²¹

¹⁸ Bu hüküm, kiracının maldan istifadesinin mümkün olduğu durumlar için geçerlidir. Nitekim kiralanan binanın yıkılması durumunda bu binadan elde edilemeyen menfaatlerin ücretinin ödenmesine gerek olmayıp bunlar damân hükümlerine tabi değildir. Bk. Muhammed b. Ahmed Seraşsi, *el-Mebstû*, thk. Halil Muhyiddin (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2000), 15/131; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve 'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 1/267-268.

¹⁹ Akman, *İslam Hukukunda Akdî Mesûliyetten Doğan Tazminat*, 201; Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhâlü'l-fikhiyyü'l-âmm* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2004), 1/641.

²⁰ Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 2/557; Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 9/34; 36/115-116.

²¹ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 38/64; el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yudmen*, 104-111.

2. Damân Sorumluluğuna Dair Şer'î Deliller ve Delillere Yaklaşımlar

Tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen bir maldan kâr elde etmenin yasaklığı, doğrudan konuyla ilgili hadislere dayandırılmaktadır. Ancak doğrudan bu konuya dair olmasa da ayetlerde de nimet-külfet dengesinin gözetildiği görülmektedir. Örneğin “*Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak, çocuk kendisi için doğurulanın (babanın) borcudur... Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır*”²² ayetinde ifade edildiği üzere mirasa hak sahibi olanlara, bunun karşılığında bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu da nimet-külfet dengesinin Şâri’ tarafından gözetildiğini göstermektedir.²³

Konuyla alakalı hadis kaynaklarında çeşitli lafızlarla pek çok rivayet bulunmakla birlikte biz bu rivayetlerin birkaçı ile yetineceğiz. İlgili rivayetlerin birincisinde Rasûlullâh’ın (s.a.s.) “*Borç (selef) şartıyla satış, bir satışta iki şart, tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen malın kârı ve yanında olmayan malın satımı helal değildir*”²⁴ buyurduğu aktarılmıştır. Bu rivayet alışverişte yasaklanan dört hususa dikkat çekmekte olup bunların özellikle son ikisi tazmin yükümlülüğü üstlenilmeden kâr elde etmenin yasaklığıyla ilgilidir. “Tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen malın kârı” şeklinde ifade ettiğimiz *ribhu mâ lem yudmen* ibaresindeki *yudmen* kelimesinin mâlik olmak veya kabzetmek gibi manalara gelebileceği ifade edilmiştir. Buna göre mâlik olmak manası esas alındığında hadiste yasaklanan şey gasbedilen malın satımı gibi durumlarda elde edilen kâr olmaktadır.²⁵ Kabz manası esas alındığında ise müşterinin bir malı satın alıp henüz teslim almadan satması durumunda bu maldan kâr elde etmesinin helal olmadığı anlaşılır. Böyle bir durumda müşteri malı henüz kabzetmediği için malın telef olması durumunda malın sorumluluğu/riski satıcıda olacaktır ve müşteri

²² *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/233.

²³ Muhammed b. Ahmed Ebû Zehre, *Zehratü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 2/810.

²⁴ Süleyman b. Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabelli (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Büyü”, 70 (No. 3504); Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Büyü”, 19 (No. 1234).

²⁵ Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre kişi gasp ettiği maldan elde ettiği net kârı tasadduk etmelidir. Zira bu kâr habis bir sebebe dayanmaktadır. Ebû Yusuf ise böyle bir durumda tasadduk etme zorunluluğu olmadığı görüşündedir. Çünkü bu kâr, mal gâsıbın tazmin yükümlülüğü altındayken gerçekleşmiştir. Bk. Bedreddin Mahmud b. Ahmed Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 11/200.

riskini hiç üstlenmediği bir maldan kâr elde edecektir.²⁶ Hadisteki bu ifadeden hareketle şu prensibe ulaşılmıştır: “Bir şeyden elde edilen kâr, ancak o malın hasar yükümlülüğü kişinin kendisindeyse helal olur”.²⁷

İlgili hadiste zikredilen, “yanında olmayan malın satımının yasaklığı” da farklı şekillerde açıklanmıştır.²⁸ Buna göre hadiste sözü edilen durum kişinin kendi malı olmasına rağmen kaçan bir hayvanını ya da kölesini satmasının yasaklığı olabileceği²⁹ gibi kendi mülkiyetinde olmayan bir malı satması da olabilir.³⁰ Lafız iki manayı da içermekle birlikte ikinci mana daha tercihe şayandır. Zira farklı bir rivayette Hakîm b. Hizâm (ö. 54/674) Rasûlullâh’a (s.a.s.), insanların kendisinde olmayan bir malı ondan almak istediklerini söylemiş ve böyle bir durumda o kişilere satmak için çarşıdan o malı alıp alamayacağını sormuştur. Rasûlullâh da (s.a.s.) bunun üzerine “yanında olmayan malı satma” demiştir.³¹ Bu tarz bir satımda da kişinin mülkiyetine alıp riskini üstlenmediği bir maldan kâr elde etmesi söz konusu olmaktadır.

Benzer bir rivayette de Rasûlullâh’ın (s.a.s.) “Bir yiyecek maddesi satın aldığı anda onu teslim alana kadar onu satma!” dediği nakledilir.³² Malın damanı, kabzedildiğinde müşteriye geçmektedir. Dolayısıyla malın tazmin yükümlülüğü üstlenilmeden malın satılması yasaklanmış olmaktadır.

Konuyla ilgili diğer rivayete göre ise bir kişi satın aldığı köleyi bir süre kullandıktan sonra muttali olduğu bir ayıp sebebiyle durumu Rasûlullâh’a (s.a.s.) arz etmiş, o da kölenin satıcıya iade edilmesine hükmetmiştir. Satıcı ise bu süre

²⁶ Ebû Bekir b. Ali Zebîdî, *el-Cevheratü'n-neyyira 'alâ Muhtaşarı'l- Kudûri* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 1/210; Ali b. Muhammed Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 9/270-271; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/59; Muhammed b. İsmail San'ânî, *Sübü'lü's-selâm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 2/21.

²⁷ Muhammed Abdurrahman Mübârekfûri, *Tuhfetü'l-ahvezi bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizi* (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 4/361.

²⁸ Malın mevcut olmasıyla ilgili farklı ihtimaller ve bunların değerlendirmeleri için bk. Recep Özdirek, *İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 86-92.

²⁹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, thk. İsmâuddin es-Sabâbatî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1993), 5/18.

³⁰ Bedreddin Mahmud b. Ahmed Aynî, *'Umdetü'l-kâri şerhu Şahîhi'l-Buhâri* (Beirut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), 11/254; San'ânî, *Sübü'lü's-selâm*, 2/21.

³¹ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 70 (No. 3503).

³² Muhammed b. İsmail Buḥârî, *el-Câmi' u'l-müsnedü's-şahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir (Beirut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Büyü”, 55 (No. 2136); Müslim b. Haccâc Müslim, *el-Müsnedü's-şahîhu'l-muhtaşar*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Büyü”, 36 (No. 1526); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 67 (No. 3492-3499).

zarfında köleden elde edilen kazançları gündeme getirmiş, bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.) “*Menfaat (harâc) sorumluluk (damân) karşılığındadır*” buyurmuştur.³³ Mana ile rivayeti câiz olmayacak derecede³⁴ özlü bir ifade tarzına sahip olan bu rivayette menfaatin ancak tazmin sorumluluğu üstlenilen maldan elde edilebileceği bildirilerek bunun aksinin câiz olmayacağı ifade edilmiştir.

3. Kâr-Damân İlişkinine Dair Fukahânın Yaklaşımı

Mezkûr rivayetlerdeki lafızların tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen bir işlemde kâr elde edilmesinin yasaklığına delaletleri katî olup, bu lafızlar nass kategorisinde değerlendirilebilirler. Bundan dolayı fukahâ tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen bir maldan ve işten elde edilecek kazancın haram olduğunu ifade etmiştir.³⁵ Bununla birlikte hangi mallarda ve durumlarda bunun yasak olduğu konusu ihtilaflıdır.

Fukahâ elde edilen bir kazancın helal olabilmesi için kârın şu üç şeyden birine dayandırılmasını gerekli görmektedir: mal, amel ve damân.³⁶ Buna göre bir malda meydana gelen artışlar, o malın mülkiyetine sahip olan kişiye ait olacaktır. Aynı şekilde kişi emeği karşılığında da helal yoldan kâr istihkak eder. Bir iş karşılığında elde edilen kazanç yapılan işe göre farklı isimler almaktadır. Örneğin iş akdinde (*icâre-i âdemî*) kişinin ameli karşılığı elde ettiği kazançta ücret, yapılacak bir işe ödül vaad edilmesi durumunda bu iş yapıldığında elde edilen kazançta *cuâle/cu'l*, *mudârebe* akdinde ise *rihb* adı verilir. *Mudârebe*de *rabbülmâl* ve *mudârib*, elde edilen kârı, üzerinde anlaşılan oranda paylaşmaktadırlar. Bu durumda elde edilen kârın *rabbülmâl* için helal olması, sermayenin/malın o kişinin malı olması sebebiyledir. *Mudârib* ise bu sermaye/mal üzerinde amelini ortaya koyması sebebiyle kârda hak sahibi olmaktadır.³⁷ Burada asıl üzerinde durulması gereken ise damânın müstakil olarak kârı meşru kılan bir sebep olup olmadığıdır.

³³ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 71 (No. 3510).

³⁴ Abdulaziz b. Ahmed Buḥârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/58.

³⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi*, 5/239; Osman b. Ali Zeyla'î, *Tebyünü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, ts.), 4/54; Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 5/355.

³⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi*, 6/62; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/12; İbn 'Âbidîn, *Raddü'l-muhtâr*, 5/646.

³⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi*, 6/62.

Kaynaklarda ilk bakışta yalnızca damânın üstlenmesi sebebiyle kişinin kâra hak kazandığı izlenimini verecek şekilde zikredilen bazı meseleler vardır ki bunların başında gasb, vücûh ve tekabbül şirketleri ve alt kiralama gibi konular gelmektedir. Şöyle ki Hanefî mezhebinde gâsıb gasbettığı malı başkasına satsa ve mal sahibi de malın mislini/kıymetini gâsıba tazmin ettirse, gâsıbın gasbettığı malı satarak elde edeceği semene mâlik olacağı kabul edilir ve bunun gerekçesi olarak gâsıbın o malın tazmin yükümlülüğüne sahip olması zikredilir.³⁸

Hanefiler vücûh ve tekabbül şirketlerinde de ortakların kâra hak kazanmalarının sebebi olarak yüklenilen tazmin yükümlülüğünü ileri sürerler. Nitekim vücûh şirketinde ortaklar vadeli olarak mal satın almakta ve üzerinde anlaştıkları oranda bu mala ortak olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir ortaklıkta tarafların kâra hak kazanmalarını sağlayan şey, üstlendikleri tazmin yükümlülüğü olmaktadır. Buradan hareketle ortakların satın aldıkları maldaki hisselerinin üzerinde bir kâr talep etmeleri durumunda, üstlendikleri tazmin yükümlülüğünü aşan bir kâr söz konusu olacağı için bu câiz görülmemiştir.³⁹ Tekabbül şirketinde kişinin belirli bir ücrete iş üstlenip başka bir işçiye bu işi daha düşük bir maliyete yaptırması durumunda işi ilk üstlenen kişinin bu iki ücret arasındaki farkı almasının câiz olduğu hükmü de aynı şekilde işi ilk üstlenen kişinin tazmin yükümlülüğüne dayandırılmaktadır.⁴⁰

Tazmin yükümlülüğünün kâr için müstakil bir sebep olduğu izlenimi verecek şekilde zikredilen bir diğer örnek alt kiralama meselesidir. Kiracının, herhangi bir ilavede bulunmaksızın kiraladığı malı bir başkasına daha yüksek bir kira bedeliyle kiralaması durumunda, damân yükümlülüğünü üstlenmesi sebebiyle aradaki farka sahip olması meselesi fukahâ arasında tartışılmıştır. Cumhur bu konuda ilk kiracının elde edeceği kârın helal olduğu görüşüyle Hanefiler bunun helal olmasını ilk kiracının mala eklemeye bulunması şartına bağlamıştır. Bakıldığında her iki görüş sahiplerinin de olaya tazmin yükümlülüğü açısından yaklaştıkları görülür. Hanefiler kiralanan malın telef olması durumunda kiracının malın menfaatinin karşılığı olan kirayı ödemek zorunda olmadığını, dolayısıyla damânın kiracıda değil mal sahibinde olduğunu söylemiş; bu sebeple

³⁸ Kâsânî, *Bedâi' u 'ş-şanâi'*, 7/145.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/154.

⁴⁰ Kâsânî, *Bedâi' u 'ş-şanâi'*, 6/62; Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Baḥru 'r-râ'ik şerḥu Kenzi'd-dekâ'ik* (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/195--197.

kiracının alt kiralamadan elde edeceği kârın *ribhu mâ lem yuğmen* kapsamında değerlendirileceğini ileri sürmüştür.⁴¹ Cumhur ise bunu mebîye (satın alınan mala) kıyaslamış ve mebîn daha yüksek fiyata satılmasının câiz olması gibi bunun da câiz olacağını söylemiştir.⁴² Cumhurun bu görüşünün temelinde de menfaatlerin kiracının damânında olduğu fikri yatar. Nitekim kiralanan malın menfaatlerinin damânı kiracıya aittir; kiracı malı kullanılmasa dahi kira bedelini ödemelidir. Dolayısıyla cumhura göre ilk kiracının alt kiralama işleminden elde edeceği kâr, üstlendiği damân sorumluluğu sebebiyle helal olacaktır.⁴³

Elde edilen kârı helal kılacak olan damân, tazmin yükümlülüğüne dair zikredilen örneklerde de görüleceği üzere, mal ve amel gibi kârı helal kılan müstakil bir sebep olarak aktarılmaktadır. Ancak modern dönem çalışmalarında genellikle damânın kâr için bir sebep değil; mal veya amelden kâr istihkâkı için bir şart olduğu veya damânın mal veya amelle ilintili mukayyed bir sebep olduğu görüşleri ileri sürülür.⁴⁴ Kanaatimizce zikredilen örneklerde damân ne yalnızca müstakil bir sebep ne yalnızca şart ne de yalnızca mukayyed sebep olarak tasavvur edilmelidir. Bilakis damânın bir açıdan sebep bir açıdan şart olduğu söylenebilir. Buna göre damân; mülkiyete ve amele dayalı ancak onlardan ayrı üçüncü bir “mukayyed sebep” olabileceği gibi aynı zamanda mülkiyet ve amelin meşru bir kazanca sebep olabilmesi için bulunması gereken bir “şart” da olabilir.

Aşağıda örnekler üzerinden izah edileceği üzere damânı mal ya da amelde ayrı üçüncü bir “müstakil mukayyed sebep” şeklinde ele almamızın sebebi, bunun yalnızca mal veya amelden farklı bir yapıya sahip olmasıdır. Burada mukayyedden kastımız, damânın salt tazmin sorumluluğu olmayıp, mal veya amelle kayıtlı bir tazmin sorumluluğu olmasıdır. Örneğin bir işin yapılmasını

⁴¹ Kâsânî, *Bedâi' u ş-şanâi'*, 4/206; Ebü Bekir b. Ali Zebîdî, *el-Cevheratü'n-neyyira 'alâ Muhtaşari'l-Kudûri* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 1/261. Ancak Hanefler kiracının farklı cins bir mal karşılığında alt kiralama yapmasında bir beis görmezler. Zira kârdan söz edebilmek için cins birliğinin bulunması gerekir. Bu sebeple kişi 1000 liraya kiraladığı evi değeri 1500 lira olan farklı cins bir mal karşılığında başkasına kiralasa, cins birliği olmadığı için kârdan (ribh) söz edilemez ve bu *ribhu mâ lem yuğmen* kapsamına girmez. Bk. Muhammed b. Muhammed Bâbertî, *el-'Inâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/187.

⁴² Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 7/408; Abdulkerim b. Muhammed Râfî, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed İvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 6/187; Muhammed b. Yusuf Gırnâti, *et-Tâcu ve'l-'iklil li-Muhtaşari Hâil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 7/522.

⁴³ Uveyza, *Nażariyyetü'l-muĥâtara*, 94-95.

⁴⁴ el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yuđmen*, 90; Uveyza, *Nażariyyetü'l-muĥâtara*, 95; Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, 78-79.

taahhüt edip başkasına yaptırarak kazanç elde eden kişinin kâr istihkak sebebi ile o işi bizzat yaparak kazanç elde edenin kâr istihkak sebebi aynı değildir. Bunlardan ilkinin kâr istihkak sebebi “mukayyed sebep olan damân” iken, ikincisinin kâr istihkak sebebi doğrudan “amel”dir. Yine damânın yalın değil mukayyed bir sebep olmasından dolayı, şans oyunlarında olduğu gibi mala veya amele dayalı olmayan salt risk üstlenme durumlarında helal kazanç elde edilemeyecektir.

Damânın “sebeup” olması dışında “şart” olma durumu da söz konusudur. Damân usul açısından hükmün sebebinin şartıdır.⁴⁵ Yani damân; mal ve amelin helal kâr için sebep olabirmesinin şartıdır. Dolayısıyla mülkiyete girmesine rağmen tazmin sorumluluğu üstlenilmeyen mallardan (satın alınan ancak kabz edilmeyen mal gibi) ve tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen amellerden elde edilen kârlar da helal olmayacaktır. Buna göre bir kişi satın aldığı ancak teslim almadığı maldan, o malın damânını henüz üstlenmediği için kâr elde edemez. Aynı şekilde bir işi yapmayı taahhüt eden işçiye gönüllü olarak yardımcı olan kişi, işin damânını üstlenmediği için elde edilecek kazançta hak sahibi olmaz.⁴⁶ Bu durumlarda sebep olan mülkiyet ve amel bulunmakta; sebebin şartı olan damân ise bulunmamaktadır.

Yukarıdaki örnekleri bu taksime göre değerlendirmemiz mümkündür. Mesela mukayyed sebep olan damâna örnek olarak zikredilen gasp meselesi ele alınabilir. Hanefilerin gâsıbın elde ettiği kazançta sahip olacağı görüşüne temel teşkil eden damân, mala/mülkiyete dayalı mukayyed sebep olan damândır. Çünkü Hanefilere göre gasbedilen mal tazmin edildiğinde gâsıbın mülkiyetine geçmiş gibi değerlendirilir.⁴⁷ Benzer şekilde şirket akitlerinde söz konusu olan damân da

⁴⁵ Vazî hüküm olan şart, hükmün şartı ve sebebin şartı şeklinde iki kısımda ele alınır. Sebebin şartı, kendisi ihlal edilmesi durumunda sebebin ihlal edildiği manalardır. Bk. Bedreddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *el-Baħru'l-muħiṭ fi uṣūli'l-fiħh* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 2/10.

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 5/180; Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-hukkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991), 3/417.

⁴⁷ Gasbedilen malın tazminiyle ilgili olarak; şayet malın aynının teslimi mümkün değilse malın kıymetiyle tazmin edileceği ifade edilmektedir. Bunun gerekçesi olarak da gasbedilen mal karşılığında kıymetin verilmesine hükmedilebilmesi için gasbedilen malın gasbedene ait olduğunun düşünülmesi gerektiği ifade edilir. Zira Hanefilere göre tazmine konu olan mallar, tazmin edilmek suretiyle mülk edinilmiş olur. Dolayısıyla şayet gasıp malı bir başkasına satar da mal sahibi malı gâsıba tazmin ettirirse, bu durumda gâsıbın o mala sahip olduğu düşünülerek gâsıbın gasbettığı malı satarak elde edeceği semene mâlik olacağı ifade edilir. Bk. Seraḫsî, *el-Mebsûṭ*, 11/67; Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 7/145; Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-hukkâm fi şerhi Mecelleti'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991),

mülkiyete ya da amele dayanmaktadır. Vücûh şirketinde damânın satın alınan maldaki hisse oranında olduğu yönündeki ifadeler⁴⁸ bu damânın mülkiyete/mala dayalı bir damân olduğunu göstermektedir. Tekabbül şirketindeki damân ise kabul edilen iş/amele dayalı bir damândır (damânu'l-‘amel).⁴⁹ Alt kiralama örneğinde de ilk kiracının elde edeceği kâra her halükârda cevaz verenlerin menfaatleri de mal gibi kabul ettikleri için burada söz konusu olan damânın da mala/mülkiyete dayalı bir damân olduğu söylenebilir.⁵⁰ Görüldüğü üzere damân helal kâr için her şeyden bağımsız bir sebep olmayıp mala veya amele dayalı, mülkiyet ve amel yanında üçüncü bir *mukayyed sebeptir*.⁵¹

Sebebin şartı olan damân için de mudârebe akdi örnek verilebilir. Bu akitte sermayedarın kâr istihkak sebebi, sermaye malına sahip olmasıdır. Ancak onun bu kâra hak sahibi olabilmesi için yalnızca malın sahibi olması yeterli olmayıp aynı zamanda malın damânını da üstlenmiş olması şarttır. Keza mudârib de ameli sebebiyle kâra hak kazanır. Ancak bu sebebe kârın hak edilmesi hükmünün bağlanabilmesi için mudaribin sermayenin telef olması durumunda amelinin karşılıksız kalması riskini üstlenmesi şarttır.⁵²

Damânı sebep kapsamından çıkarıp tamamen şart kapsamında ele alan⁵³ ve onun mukayyed sebep olmasını göz ardı eden yaklaşımlar kanaatimizce problemli görünmektedir. Nitekim mülkiyet ile mülkiyete dayalı damân ve amel ile amele dayalı damân birbirinden farklı yapılara sahiptir. Örneğin kişinin bizzat alın teri dökerek yaptığı iş neticesinde helal kazanç elde etmesinin sebebi ameldir. Tekabbül şirketi örneğinde ise kişi alın teri dökmeksizin yalnızca bir işin

2/584. Hanefiler gâsıbın gasbettiği malı tazmin etmesi durumunda malın mülkiyetinin gâsıba geçmesini gasp anına dayandırdıkları için bu yorum ile söz konusu durumu mâlik olunmayan şeyin satılmasını yasaklayan rivayetlerin kapsamından çıkarmış olduğu söylenebilir.

⁴⁸ İbn Nüceym, *el-Baḥru'r-râ'ik*, 5/197.

⁴⁹ Bâberti, *el-İnâye*, 6/189; Aynî, *el-Binâye*, 7/411.

⁵⁰ Adnan Abdullah burada söz konusu olan damânın amele dayalı olduğunu ifade etmektedir. Buna göre ilk kiracı malı kiraladığında, kendisine ait olan menfaati kaybetme riskini üstlenerek iktisadî açıdan muteber bir amel ortaya koymuş olmaktadır. İlk kiracının kâra hak kazanmasının sebebi olan damân da bu amele dayanmaktadır. Bk. Uveyza, *Naẓariyyetü'l-muḥâṭara*, 95.

⁵¹ Ali Haydar Efendi de helal kâr istihkak sebebi olan damânın salt damân olmadığını vurgulamak için “damânu'l-amel” ifadesini kullanmıştır. Bk. Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-ḥukkâm*, 3/363; Ayrıca bk. Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, 79.

⁵² Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebîr*, 7/332; Esasında sermayenin mudaribin elinde emanet hükmünde olması sebebiyle, mudaribin kazancının helal olması meselesi, ribhu mâ lem yudmen meselesinin bir istisnası olarak görülmektedir. Bk. Aynî, *el-Binâye*, 7/410.

⁵³ el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yudmen*, 90.

yapılmasını üstlenmekte ve üstlendiği bu risk, kişinin elde ettiği kazancın helalliğinin sebebi olmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen hususlarla bağlantılı olarak fukahânın gayrimütekavvim malların satım akdine konu edilmesi suretiyle bunlardan kâr elde edilemeyeceğine dair görüşlerinin de damân-kâr ilişkisiyle uyumlu olduğu söylenebilir. Kişi şarap, domuz gibi eşyalara mâlik olsa da bunlar yapısı itibariyle madmûn olmadıkları; dolayısıyla damân şartı bulunmadığı için bunlardan kâr elde edilemez. Aslında bu malların akdin konusu olmaya elverişli olmaması bu mallardan kâr elde edilemeyeceği sonucunu doğursa da “*Allah bir kavme bir şeyi haram kıldığında, o şeyin karşılığında alınacak bedelini de haram kılar*”⁵⁴ hadisi bu hususa ayrıca işaret etmektedir.

Fakihlerin tazmin sorumluluğu ile kâr arasındaki ilişkiye atıfta bulunurken değindikleri önemli bir mesele de kârın (rihb) ne olduğunun netleştirilmesidir. Nasslarda damânı üstlenilmeyen şeyden kâr elde etmek yasaklanmıştır ancak kâr nedir, hangi durumda bu yasak ihlal edilmiş olur? Bu sorulara cevap mahiyetinde kâr ile sermayenin aynı cinsten olması gerektiği yönünde Hanefilerin açıklamaları önemlidir. Buna göre şirket akitlerinde tarafların sermayeye katılım oranlarından daha fazla miktarda kâr almalarının cevazıyla ilgili şu açıklamalar önemlidir:

[İnân türü] tekabbül şirketinde ortaklar yapılacak işte yarı yarıya, elde edilecek kârda ise 1/3'e 2/3 oranında ortak olmayı şart koşsalar bu istihşânen câiz olur. Kıyasa göre ise sahih olmaz. Zira taraflar şart koştukları amel oranında tazmin sorumluluğuna sahiptir; bunun üzerinde bir oranda kâr almak ‘rihhu ma lem yudmen’ kapsamında değerlendirilir... Fakat biz istihşâna göre şöyle diyoruz: Ortaklar aldıkları bedelleri kâr (rihb) olarak almamaktadır. Çünkü ribh, [sermaye ile kazanç] aynı cinsten olduğu zaman söz konusu olur... [Tekabbül şirketinde ise] cins birliği yoktur. Zira burada sermaye ameldir; kazanç ise maldır. Dolayısıyla ortakların aldıkları şey, amelin karşılığıdır ve ameller de kendisine biçilen değere göre değer bulur... Vücûh şirketinde ise [kazançtan fazla pay talep etmek] câiz olmaz. Çünkü vücûh şirketinde sermaye ortakların zimmetinde sabit olan dinar ya da dirhem türünden semen borcudur. Bu sebeple elde edilen kazanç ile sermaye aynı cins olmaktadır.⁵⁵

Bu yaklaşım bazı fûru meselelerine verilen hükümlerde kendini göstermektedir. Örneğin Hanefilere göre kiracı kiraladığı malı, mal üzerinde değer artırıcı bir işlem yapmaksızın, kiraladığı ücretten daha fazla bir bedelle kiraya vermesi durumunda bu fazlalığı tasadduk etmesi gerekir. Zira menfaati

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 66 (No. 3488).

⁵⁵ Aynî, *el-Binâye*, 7/410; Bâbertî, *el-İnâye*, 6/187.

elde ettiği sermaye ile kazandığı mal aynı cinsten mallardır. Ancak kiracı alt kiralamayı kendi ödediği ücretten daha kıymetli de olsa farklı cinsten bir mal karşılığında yaparsa bunda bir beis olmayacaktır; çünkü sermaye ve kazanç farklı cins mallardır ve bundan elde edilecek gelir “rihb” sayılmaz.⁵⁶ Kâr (rihb), ancak sermaye ile kazancın aynı cins olması durumunda ortaya çıkar. Aksi durumda elde edilen kazanç için ribh değil; yapılan işleme göre bedel, ücret, cu'l gibi tabirler kullanılır.⁵⁷

Fukahâ, kârı helal kılacak olan damân ile ilgili bu yaklaşımlarından hareketle çeşitli kaideler ve dâbitlar ortaya koymuşlardır.⁵⁸ Bu kuralların bir kısmı arasında yalnızca lafzî farklılıklar bulunmakta olup mana açısından bir farklılık taşımamaktadır. Ancak bu kaideler arasında yer alan kabz öncesi satım ile mâlik olunmayan malın satımının yasaklığını bildiren ifadeler, sıkça karşılaşılan durumlar olması hasebiyle ön plana çıkmaktadır.

Kabz Öncesi Satımın Yasaklığı

Mülkiyetin damânın bir sebebi olduğu ifade edilmekle birlikte damânın mülkiyetin hangi aşamasında mâlike geçeceği hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu noktada tazmin yükümlülüğü üstlenilmeden bir maldan kâr elde edilmesinin yasaklığını bildiren delillerden hareketle hükmü belirlenen önemli meselelerden biri olarak malın kabzedilmeden satılması durumu gündeme gelmektedir. Zira böyle bir satım işlemi beraberinde tazmin yükümlülüğünün üstlenilmemesi gibi bir takım problemleri getirmektedir. Malın kabzedilmeden satımının yasaklığına dair hükmün hangi mallarda ve durumlarda geçerli olduğu noktasında bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Malların menkul-gayrimenkul oluşları, yiyecek maddesi olup olmadıkları, ne tür bir akitle temellük edildikleri gibi hususlar fukahânın hüküm verirken nazara aldıkları hususlar olmuştur.

Kabzedilmeyen malların satılmasının yasaklığı hükmünün temel kaynağı, konuyla ilgili hadislerdir. Söz konusu rivayetlerde Rasûlullâh'ın (s.a.s.) buğday satın alan kişinin bunu kabzetmeden satmasını yasakladığı nakledilmektedir.⁵⁹ Bu

⁵⁶ Bâbertî, *el-İnâye*, 6/187.

⁵⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, 3/17; el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yuđmen*, 80-82.

⁵⁸ Benzer kurallar için bk. Heyet, *Ma'lemetü zâyid li'l-kavâ'idî'l-fikhiyye ve'l-uşûliyye* (Abudabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 2013), 21/68-69.

⁵⁹ Buḥârî, “Büyü”, 54 (No. 2133-2134); Müslim, “Büyü”, 29-41 (No. 1525-1529).

rivayetleri esas alan Hanefî ve Şâfîiler, söz konusu yasaklığın sebebinin açıklarken bunun “*ribhu mâ lem yudmen*” kapsamına gireceğini söylemişlerdir. Nitekim damân, kabz ile birlikte müşteriye geçmektedir. Dolayısıyla kabz öncesinde mal helak olursa damân satıcıda olduğu için akit batıl olur ve alınan semenin iadesi gerekir.⁶⁰ Bununla birlikte Hanefî mezhebinde hâkim görüşe göre kabz öncesi satım yasağı yalnızca menkul mallarda geçerliken Şâfîiler böyle bir ayrıma gitmemişler; yasağın tüm mallarda geçerli olduğunu söylemişlerdir.⁶¹

Mâlîkî ve Hanbelîler satın alınan malların tazmin yükümlülüğünün kabz ile değil bizzat akit ile müşteriye geçeceği görüşündedirler. Çünkü satın alınan malda kabz öncesinde meydana gelen artışlar müşteriye ait olur. “Bir şeyin tazmin sorumluluğu kime ait ise o şeyin semeresi de o kişiye ait olur”⁶² hadisi dikkate alındığında, o malın semeresi kişiye aitse damânı da o kişiye aittir. Ancak bu görüş sahiplerine göre damânın kabz ile müşteriye geçtiği bazı istisnâî durumlar vardır. Gâib malın nitelik belirtilerek satımı, muhayyerlik şartıyla yapılan satım, henüz olgunlaşmayan ürünlerin satımı, satıcının malı teslim etmekten geri durması, fasit satım ve tevfiye hakkı⁶³ bulunan malların satımında tazmin yükümlülüğü müşteriye kabz ile geçer.⁶⁴ Mâlîkîler hem bu görüşleriyle uyumlu olarak hem de kabz öncesi satımı yasaklayan rivayetlerde gıda maddelerinin zikredilmiş olmasını gerekçe göstererek kabz öncesi satımın yalnızca tevfiye hakkının söz konusu olduğu gıda maddeleriyle sınırlı olduğunu savunmaktadırlar. Hanbelîler ise tevfiye hakkının söz konusu olduğu tüm mallarda bu yasağın

⁶⁰ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 13/9; Kâsânî, *Bedâi’u’ş-şanâi’*, 5/180; İbn ‘Âbidîn, *Raddü’l-muhtâr*, 3/637; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 5/136.

⁶¹ İmam Muhammed de bu konuda Şâfîiler ile hemfikirdir. Hanefîlerin genel görüşüne göre ise bu yasak yalnızca menkul mallarda söz konusudur. Zira Rasûlullâh’ın (s.a.s.) kabz öncesi satışı yasaklamasının illeti, bu akdın garar taşınmasıdır. Zira müşteri bir malı kabzetmeden başkasına satarsa, malı teslim alamadan mal telef olursa yaptığı akit sonuçsuz kalacaktır. Ancak malın telef olması ihtimali gayrimenkullerde değil menkullerde söz konusu olan bir durumdur. Bk. Seraḥsî, *el-Mebsût*, 14/15-16; Kâsânî, *Bedâi’u’ş-şanâi’*, 5/212. Malların kabzının nasıl gerçekleşeceğine dair ayrıntılı bilgi için bk. Heyet, *el-Mevsû’atü’l-fikhiyyetü’l-Kuveytîyye*, 9/132-134.

⁶² Ebû Dâvûd, “Büyü”, 73-74 (No. 3508-3510); et-Tirmizî, “Büyü”, 53 (No. 1285, 1286).

⁶³ Tevfiye hakkı, misli mallarda kabzın tam olarak gerçekleşebilmesi için bu malların ölçülmesi, tartılması, sayılması gibi işlemlerin gerekliliği hususunda, üzerinde akit yapılan mala taalluk eden haklıdır. Bk. Heyet, *Ma’lemetü zâyid*, 14/317.

⁶⁴ el-Hakîl, *Ribhu mâ lem yudmen*, 198-200; Hacı Yunus Apaydın, “Kabz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Haziran 2021).

geçerli olduğunu ve bu satıştan elde edilecek kârın helal olmayacağını söylemişlerdir.⁶⁵

Mâlik Olunmayan Malın Satımı

Kabz öncesi satımda olduğu gibi kişinin mülkiyetinde olmayan malı, herhangi bir yetkisi olmaksızın satın bundan kâr elde etmesi de câiz görülmemiştir.⁶⁶ Zira Rasûlullâh'ın (s.a.s.) kişinin yanında olmayan (mâliki olmadığı malı) satmasını yasakladığını bildiren rivayetler⁶⁷ bu hükmü açıkça ifade etmektedir. Aynı şekilde satım akdinin bir temlik işlemi olduğu ve kişinin kendi mülkünde olmayan bir malı başkasına mülk edindirmesinin mümkün olmayacağı şeklinde aklı izahlar da bu görüşü desteklemektedir.⁶⁸ Bundan dolayı kişinin henüz kendi mülkiyetinde olmayan bir malı bir başkasına satın daha sonrasında bu malı satın alıp müşteriye teslim etmesi, ihraz etmediği mübah malları satması ya da kamu mallarını satması durumunda bu yasak gündeme gelmektedir.⁶⁹ Bu tür satımlarda zikri geçen hadisler yanında tazmin yükümlülüğü üstlenilmeyen maldan kâr elde etme yasağı da söz konusu olmaktadır. Nitekim yanında olmayan malı satan kişi sattığı mal üzerinde mülkiyeti veya fiili hâkimiyeti bulunmamaktadır. Mübah mallar ihraz edilmeden önce kişinin mülkiyetine girmemekte, kamu malları ise mülkiyete konu olmamaktadır. Dolayısıyla bu mallarda tazmin yükümlülüğünü doğuracak bir kaynak oluşmamaktadır.

4. Kârın Damân Karşılığında Olmasının İstisnaları

Nasslarda kârın/menfaatin sorumluluk mukabilinde olacağı bildirilmiş ve sorumluluğu üstlenilmeyen maldan doğan menfaatlerin kişiye helal olmayacağı ifade edilmiştir. Buradan hareketle elde edilecek kârın/menfaatin muhakkak

⁶⁵ Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-taḥşîl*, thk. Muhammed Haccî (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 7/117; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebir* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/151-152; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 4/82, 85; Muhammed b. Abdullah Zerkeşi, *Şerhu'z-Zerkeşi 'alâ Muhtaşari'l-Hırakî*, thk. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993), 3/540.

⁶⁶ Konuyla ilgili farklı ihtimaller üzerindeki değerlendirmeler için bk. Özdirek, *İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınırlayan Durumlar*, 100-104.

⁶⁷ et-Tirmizî, "Büyü", 19 (No. 1232-1235); Ebû Dâvûd, "Büyü", 70 (No. 3503, 3504).

⁶⁸ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytîyye*, 9/159.

⁶⁹ Heyet, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytîyye*, 9/159-161.

tazmin sorumluluğuyla birlikte bulunması şart koşulmuş; damân kârın bir sebebi olarak zikredilmiştir. Fakat fûru örneklerine bakıldığında bu genel kuralın bir istisnası niteliğinde olan bir başka genel kuraldan bahsedilir ki o da “bir şeye vücutta tabi olan şey, hükümde de o şeye tabidir”⁷⁰ şeklindeki genel kuraldır.

Bir malın tazmin yükümlülüğünün üstlenilmiş olunması, o malın menfaatlerine de her halükârda sahip olmayı gerektirmemektedir. Burada zikredilecek olan istisnalar, yukarıda bahsi geçen kâr-damân arasındaki ilişkinin netleşmesini sağlayacaktır.

Damânın malın menfaatine sahip olmayı sağlamadığı meselelerin önde gelen örnekleri arasında satın alınan malda kabz öncesi meydana gelen artışlar ile gasbedilen maldaki artışlar zikredilebilir. Satım akdi yapıldığında malın mülkiyeti müşteriye geçmekle birlikte tazmin sorumluluğu ancak kabzdan sonra müşteriye ait olmakta; kabz öncesinde bu sorumluluk satıcıda kalmaya devam etmektedir. Malın tazmin sorumluluğu satıcıda olması sebebiyle bu süre zarfında satın alınan malda meydana gelen semerelerin dâmin olan satıcıya ait olması beklenir. Ancak aksine bu semerelerin mülkiyetinin müşteriye ait olacağına hükmedilmiştir.⁷¹ Gasp edilen malın tazmin yükümlülüğü de benzer şekilde gâsıba ait olmakla birlikte bu süre zarfında bu malda meydana gelen artışlar/semereler gâsıbın değil, malın asıl sahibinin olmaktadır.⁷² Bu yönüyle her iki mesele de damân-kâr birlikteliğinin bir istisnası olarak değerlendirilmektedir. Bu meselelerde satın alınan ve gasbedilen mallarda yavrulama ve benzeri yollarla meydana gelen artışların, doğrudan bu mallara tâbi olması gerekçe gösterilmiş; bu artışların mülkiyet noktasında asıl mallardan ayrı bir hükme konu olamayacağı söylenmiştir. Nitekim “*Ceninin şerî boğazlanması, annesinin şerî*

⁷⁰ Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 102; Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-hukkâm*, 1/52.

⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 13/187; Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 5/245; Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-hukkâm*, 1/215.

⁷² Gasbedilen malda meydana gelen artışlar gâsıba ait olmakla birlikte bu zevâidin durumu hakkında ihtilaf vardır. Bu fazlalıklar Hanefilere göre gâsıbın elinde emânet hükmündeyken Şâfiilere göre damân hükümlerine tabidir. Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 14/248; Bâbertî, *el-İnâye*, 9/348; Ali Haydar Efendi, *Düraru'l-hukkâm*, 1/52.

boğazlanmasıdır”⁷³ şeklindeki rivayet de tâbi olana metbû olandan farklı hüküm verilmeyeceğini ifade eder.⁷⁴

Bunların dışında tazmin sorumluluğu üstlenilmeden kâr elde edilmesinin istisnası olarak mudârebe akdi zikredilmektedir. Nitekim mudârebe akdinde sermaye mudâribin elinde emanet hükümlerine tabidir. Dolayısıyla mudârib sermayenin tazmin sorumluluğunu üstlenmemesine rağmen bu malın işletilmesiyle elde edilecek kâra hak kazanmaktadır.⁷⁵ Ancak bu durum izah edilirken kârdan (ribh) söz edilebilmesi için sermaye ile meydana gelen artış arasında cins birliği olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Buna göre mudâribin sermayesi semen değil ameldir ve dolayısıyla sermayesi olan amel ile semen cinsinden elde edeceği kâr arasında cins birliği bulunmadığı için *ribhu mâ lem yuğmen* yasağı çiğnenmemiş olmaktadır.⁷⁶

Sonuç

Bir maldan ya da amelden elde edilecek kârın helal olabilmesi için, ilgili malın ya da amelin risklerinin kişi tarafından üstlenilmiş olması gerektiği, fukahânın üzerinde hemfikir oldukları meselelerden olmuştur. Konuyla ilgili rivayetlerdeki lafızların hükme delaleti nass düzeyindedir. Bu rivayetlerde geçen *ribhu mâ lem yuğmen* ifadesi, riski üstlenilmeyen, kabz edilmeyen veya mâlik olunmayan mallardan elde edilen kâr gibi çeşitli şekilde anlaşılmıştır. Bu yönüyle damân-kâr ilişkisi, helal kazancın en temel noktalarından birini teşkil eder.

Fukahâ, helal kârın mal, amel ve damân şeklinde üç sebebi olduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bunların hiçbirinin başlı başına helal kâr için yeterli olmadığı söylenebilir. Kişinin kendi malından ya da amelinden kâr elde

⁷³ Ebû Dâvûd, “Eđâhi”, 18 (No. 2827-2828); et-Tirmizî, “Et’ime”, 2 (No. 1476).

⁷⁴ Heyet, *Ma lemetü zâyid*, 11/425-426.

⁷⁵ Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/168. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kalkan, *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*, 76-80.

⁷⁶ İlgili mesele vücut şirketinde taraflardan birinin kârdan fazla pay istemesinin caiz olmaması bağlamında ele alınır. Vücut şirketinde sermaye, ortakların zimmeterlerinde sabit olan semenlerdir. Elde edilen kâr da semen olduğu için sermaye ve kâr aynı cins olduğundan tazmin sorumluluğu üstlenilmeyen maldan kâr elde etme yasağı çiğnenmiş olmaktadır. Bk. Bâbertî, *el-İnâye*, 6/187-188. Mudâribin kâra hak kazanmasını sağlayan damânın, onun sermayenin helaki durumunda amelinin boşa gitmesi sorumluluğunu üstlenmesi olduğu yönünde değerlendirmeler için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 7/332.

edebilmesi için bu malın ya da işin tazmin sorumluluğunu da üstlenmiş olması gerekmektedir. Aynı şekilde damân da helal kâr için başlı başına bir sebep olmayıp mutlaka bir mal/mülkiyet ile ya da amel ile bağlantılı olmalıdır; aksi durumda bu risk üstlenimi kumar olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple damânın kâr için mutlak bir sebep olduğunu söylemek yerine mal veya amel ile ilişkili olması gereken, ancak onlardan ayrı mukayyed bir sebep olduğu söylenmesi daha isabetli olacaktır. Mal ve amelin helal kârın sebebi olabilmesi için bunların tazmin yükümlülüklerinin de üstlenilmiş olması şart olduğu için damânın mukayyed sebep olma vasfı yanında helal kârın sebeplerinin (mal ve amel) şartı olma vasfını da haiz olduğu görülür. Buna göre damân için tek bir vaz'î hüküm değil; hem sebep hem de şart şeklinde iki yönlü bir hüküm söz konusu olacaktır.

Kişinin mâlik olmadığı, mâlik olsa da kabzetmediği mallardan ve yapısı itibariyle tazmine konu olmayan gayrimütekavim mallardan elde edeceği kârın helal olmayacağı yönündeki hükümler de yine bu çerçevede düşünülmelidir. Bununla birlikte fukahâ damânı üstlenilmeyen maldan elde edilecek kârın helal olacağı birkaç istisna hüküm zikretmiş olup bu hükümler “vücûdda bir şeye tâbi olan hükümde de ona tâbi olur” kaidesi bağlamında ele alınmıştır.

Kaynakça

- Akman, Ahmet. *İslam Hukukunda Akdî Mesûliyetten Doğan Tazminat*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- Aktan, Hamza. “Damân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daman>
- Ali Haydar Efendi. *Düraru'l-hukkâm fî şerhi Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1991.
- Apaydın, Hacı Yunus. “Kabz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabz--fikih>
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bâbertî, Muhammed b. Muhammed. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr şerhu Uşûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-şahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî. Dimaşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed. *Zehratü't-tefâsîr*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Sâmerrâî. Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Gırnâtî, Muhammed b. Yusuf. *et-Tâcu ve'l-iklîl li-Muhtaşari Halil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Hakîl, Müsâid b. Abdullah b. Hamed el-. *Ribhu mâ lem yuđmen*. Riyad: Darü'l-Meyman, 1432.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Heyet. *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmîyye, ts.
- Heyet. *Ma'lemetü zâyid li'l-kavâ'idü'l-fikhiyye ve'l-uşûliyye*. Abudabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 2013.
- İbn Fâris, Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Bahru'r-râ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-taḥşîl*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn 'Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Raddü'l-muḥtâr 'ale'd-Dürri'l-muḥtâr*. thk. Adil Ahmed - Ali Mu'avviḍ. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kacı, Temel. "İslam Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 139-152.
- Kalkan, Cemal. *Mudârebe Sözleşmesinde Kâr*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-şanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavviz - Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Merginânî, Ali b. Ebû Bekir. *el-Hidâye fi şerḥi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talal Yusuf. Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muḥtâr*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Mübârekfûri, Muhammed Abdurrahman. *Tuhfetü'l-aḥvezî bi-şerḥi Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim, Müslim b. Haccâc. *el-Müsnedü's-şâḥîhu'l-muḥtaşar*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Onur, Mehmet. *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Özdirek, Recep. *İslam Hukukunda Akit Hürriyetini Sınrlayan Durumlar*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Râfî, Abdülkerim b. Muhammed. *el-'Azîz şerḥu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed İvaz - Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail. *Sübülüs-selâm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Seraḥsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Halil Muhyiddin. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evṭâr*. thk. İsamuddin es-Sabâbatî. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Ḥucce 'alâ ehli'l-Medîne*. thk. Mehdi Hasan. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecme'u'l-enhur*. Beyrut: Dâru İhyâi'-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Tirmizî, Muhammed b. İsa et-. *Sünenü 'l-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Topal, Şevket. “Zilyedlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Haziran 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zilyedlik>
- Uveyza, Adnan Abdullah Muhammed. *Naẓariyyetü 'l-muḥâṭara fi 'l-iḳtişâdi 'l-islâmî*. Herndon: el-Ma'hedül Âlemî li'l-fikri'l-islâmî, 2010.
- Zebîdî, Ebû Bekir b. Ali. *el-Cevheratü'n-neyyira 'alâ Muḥtaşari'l-Ḳudûri*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medḥalü 'l-fıḳhiyyü 'l-âmm*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıḳh*. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerḥu'z-Zerkeşî 'alâ Muḥtaşari'l-Hıraḳî*. thk. Abdullah b. Abdurrahman el-Cibrîn. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1993.
- Zeyla'î, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-ḥaḳâ'ik şerḥu Kenzi'd-deḳâ'ik*. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, ts.